

Na úvod ...

Chmel, který je vedle sladu základní surovinou při výrobě piva, dodává mu typickou vůni a nahořklou chuť a prodlužuje trvanlivost piva, se na Rakovnicku pěstoval pravděpodobně už ve 13. století. V roce 2006 se tu chmel sklízela z plochy 1447 hektarů, což byla více než čtvrtina sklizňové plochy v celé České republice. Rakovnicko patří do Žatecké chmelařské oblasti (okresy Louny, Rakovník, Kladno, Chomutov; 4044 hektarů sklizňové plochy). Další oblasti jsou Ústěcko (okresy Česká Lípa, Kutná Hora, Litoměřice, Mělník; 668 hektarů) a Tršticko (okresy Olomouc, Prostějov, Přerov; 702 hektarů). Nejrozšířenější odrůdou chmele je na Rakovnicku i v celém Česku Žatecký poloraný červeňák (téměř 5,5 tisíce hektarů sklizňové plochy). Žatecký chmel patří k nejkvalitnějším na světě a je všeobecně považován za standard kvality chmele.

Česání chmele (ilustrace Václava Junka z knihy Vendulka a mlynářčkové).

ZASTÁVKA TŘETÍ: Kněževs

Někde sklizeň začínala už začátkem srpna, většinou však kolem 15. srpna, a trvala obvykle deset až čtrnáct dnů, výjimečně déle. Aby hospodář sklídl chmel v poměrně krátké době, kdy byl nejhodnotnější a tudíž mohl počítat při jeho prodeji s nejvyšší cenou, potřeboval velký počet pracovních sil, které místní zdroje nemohly poskytnout. Proto na výpomoc přijímal síly odjinud, například v roce 1918 pomáhal v tehdejší rakovnické okrese (podstatně menším než dnes, jeho součástí ještě nebylo Jesenicko, Novostrašcko ani Krivoklátsko) 12259 česáčů z jiných okresů, hlavně ze středních a jižních Čech, méně ze západních a severních Čech a několik z německého Saska. Nejvíce cizích česáčů pomáhalo v Kněževsi (3100), Mutějovicích (1395) a Milostíně (1228). Kolem roku 1900 prý v Kněževsi sklízelo chmel okolo 5000 místních i cizích česáčů, což byl více než trojnásobek tehdejšího počtu stálých obyvatel Kněževsi. Největší hospodáři (chmelařství se tu koncem 19. století věnovalo zhruba 80 rolníkům), zaměstnávali údajně tři sta až šest set lidí! Česáči z cizích okresů přicházeli obvykle ve skupinách, které vodil takzvaný parták. Ten byl prostředníkem mezi skupinou a hospodářem, domlouval práci, ubytování i stravování. Cizí česáči, mezi nimiž bývaly i celé rozvětvené rodiny včetně dětí, obvykle pracovali každý rok u téhož hospodáře – pokud tedy hospodář byl spokojený s jejich prací a naopak česáči se zacházením v tom kterém statku. Životní podmínky cizích česáčů bývaly dobré i špatné, vždy záleželo, jaký byl hospodář, u kterého pracovali. Spávali i na mlatech stodol jen tak na slámě, po půdách, sušárnách nebo ve starých stájích. K jídlu dostávali buď hotovou stravu, nebo suroviny, ze kterých si jídlo sami připravovali. Jídla nebývalo mnoho, někdy jen káva ke snídani, přes den kus suchého chleba a večer trochu polévky. Zatímco přes den bývalo ve vsích jako po vymření „a jen vozy naplněné žoky s chmelem kolébaly se po cestách do statků,“ jak líčí Františka Pavlovská ve vzpomínkách na sklizeň v Mutějovicích kolem roku 1910, večery byly rušné. „Na dvoře, v kůlnách nebo v komorách bylo plno práce. Česáči připravovali si večeri a hned také snídani, aby mohli ráno brzy jít na chmelnici. Po večeri seděli na dvoře neb na návsi a zpívali dlouho do noci.“ A ráno, jen se rozednilo, už zase pospíchali česat. Dokud se chmel pěstoval na tyčovkách, obvykle se nečesal přímo na chmelnicích, ale vozil se k otrhání do statků.

Vybrané zajímavosti a pamětihodnosti Kněževsi: Kněževs je největší chmelařskou obcí na Rakovnicku. V roce 2006 se v katastru obce sklízela chmel z plochy 150 hektarů. Pozoruhodná budova chmelové sušárny s hodinovou věží u čp. 55 z roku 1897, v provozu do 1975. Zdejší náves je největší v Česku (délka 570 m). A dále: Kostel svatého Jakuba Většího opevněný vodním příkopem (původní kostel se připomíná už v první polovině 14. století, nynější barokní podoba pochází z 18. století), před barokní farou mariánský sloup z 18. století, v historickém domě čp. 102 poblíž kostela je už od 15. století hostinec (strop v hostinské místnosti podpírá unikátní gotický sloup). V televizi i tisku proslavily Kněževs hříby koloděje a vzácné hříby kavkazské, které od května do září rostou v hloučcích na mnoha místech zdejší návsi. Lidé je nesbírají, těší se jen pohledem na ně.

PRŮVODCE TÉMATICKÝM VÝLETEM

Čas přišel, česat chmel

aneb Sklizeň chmele na Rakovnicku
na konci 19. a v první polovině 20. století

část 1.

NAPSAL
ROMAN HARTL

VÝLET Z ŘADY
VÝPRAVY ZA ZELENÝM ZLATEM

V RAKOVNÍCE 2007.

SVAZEK MĚST A OBCÍ RAKOVNICKA

ZASTÁVKA PRVNÍ: Zderaz

Původně se chmel sklízěl pouze ručně (jen v žatecké oblasti pracovalo ve sklizních v letech 1848-1918 až 140 tisíc česačů; počet česačů v oblasti dnešního Rakovnícka dosáhl v některých letech po roce 1945 až třiceti tisíc), během minulého půlstoletí však manuální trhání chmelových hlávek postupně nahradily strojní česačky, podíl ručního česání je v současnosti jen minimální. Zavedení strojního česání sice na jedné straně přineslo obrovskou úsporu pracovních sil i další výhody, ubralo však sklizni, obecně zvané „chmele“, mnoho z jejího zcela osobitého půvabu. Jestliže například v publikaci o Rakovnícku z roku 1946 se o sklizni píše, že „díky stovkám lidí, které sem přijely sklízet zelené zlato se ráz vesnice takřka přes noc změni,“ a že „přes den ozývá se z chmelnic smích a zpěv, kterým česači doprovázejí svoji práci a večer pak ožije vesnice, zvláště mladými a je veselo až do noci,“ pak chmele dnešních dnů jsou o mnoho prostší. Místo zpěvu ve dne v noci neměnný hukot strojních česaček a lomoz traktorů, které k nim svázejí z pole chmelové štoky (révu) a ráz vesnice sotva zčeří, natož změni, jen několik desítek brigádníků zaměstnaných obsluhou česaček, při strhávání štoků a dalších pracích.

I dnešní chmele mají svůj půvab, chcete-li však poznat opravdové kouzlo chmelů, musíte za ním do minulosti. Vraťme se tedy o několik desetiletí zpět, v první z výprav za zeleným zlatem, kterou jsme podle úvodního verše Písně při česání chmele básníka Františka Chládky nazvali „Čas přišel, česat chmel“ zamíříme na konec 19. a do první poloviny 20. století. Trasa vede největší chmelářskou oblastí Rakovnícka, ve třech sousedních katastrch začínaje Zderazí (dále Kolečovicemi a Kněževsi) je soustředěna pětina (296 ha) veškeré sklizňové plochy chmele v okrese.

Vybrané pamětihodnosti Zderazi: *Synagoga asi z poloviny 19. století (nepřístupná, od roku 1934 soukromý majetek; při silnici do Kolečovic), v poli k Oráčovu židovský hřbitov s asi 200 náhrobky, nejstarší čitelné jsou z 18. století (hřbitov je špatně přístupný, nevede k němu cesta).*

Česání chmele v tyčkové chmelnici kolem roku 1900.

ZASTÁVKA DRUHÁ: Kolečovice

Sklizni chmele se říkalo, a dosud říká, česání podle charakteristického způsobu trhání hlávek, při němž se chmelový štok odshora dolů jako by pročešává. Ruční česání chmele nebyla těžká práce, ale také žádná slast. „Ruce poškrábané od chmeliny páli, přikusuješ-li chleba o svačině při práci, je hořký od chmelové moučky a máš-li od česání rozpukané prsty a palce, páli a bolí až až, bolí záda i ta zadní část těla, a ty mšice a sluníčka, kterými se chmel jen hemží, lezou po rukou, krku a kousou protivně,“ čteme ve vzpomínkách Celestýna Brabce z Nouzova, které sepsal v roce 1952. Pokud počasí dovolilo, česalo se 10 až 12, někdy i 15 hodin, často se však pracovní doba česačů popisuje pouze jako „od svítání do setmění“. Mírou při sklizni byla čtvrtka neboli věrtel (30 litrů) a česači během dne průměrně trhali osm až deset, zdatnější patnáct, výjimečně až dvacet věrtelů hlávek (z kopy, tedy šedesáti chmelových štoků bylo v průměru 10-20, při bohaté úrodě i čtyřicet věrtelů hlávek). S chmelem, který obvykle házeli do velkých košů a nůši, chodili česači k míře, kde za každý naspaný věrtel obdrželi takzvanou známku (plíšek, chmelovku; používaly se od poslední třetiny 19. století a zanikly se strojním česáním), kovový (později i papírový nebo umělohmotný), obvykle kulatý žeton s vyraženým jménem hospodáře a obce (bývalo zvykem první známku poplivat, aby jich hodně přibývalo). Podle počtu známek pak česači dostá-

Česání chmele v chmelnici drátěnky (dobová pohlednice).

vali mzdu. Z chmelnic se chmel vozil v žocích (cíchách) k usušení. Zpočátku se chmel sušil na slunci nebo na půdách, od konce 19. století v uměle vytápěných sušárnách.

Jako opora se při pěstování popínavého chmele původně používaly šest až osm metrů vysoké tyče, ke každé chmelové rostlině jedna. Tyto chmelnice, kterým se říkalo tyčovky, začala od osmdesátých let 19. století nahrazovat nová, dodnes používaná konstrukce chmelnic – takzvaná drátěnka (poslední tyčovka byla zrušena roku 1957 ve Vidimi na Mělnicku). V drátěnkách se chmel zavádí k drátkům zavěšeným na drátěné síti, napnuté na vrcholy až osm metrů vysokých dřevěných sloupů. Na hektar chmelnice je potřeba zhruba 230 sloupů. Oproti tyčovkám má drátěnka mnoho výhod, chmel na drátích lépe roste a více plodí, drátěnka lépe odolává náporům větru, je méně nákladná, lépe se obhospodařuje atd. Drátěnky mezi Kolečovicemi, Kněževsi a Hořesedly jsou nejrozsáhlejší souvislou plochou chmelnic na Rakovnícku.

Vybrané zajímavosti a pamětihodnosti Kolečovic:

Pravděpodobně ve druhé polovině 16. století začal v Kolečovicích vařit pivo panský pivovar, který fungoval do 30. let 20. století. Ročně vařil snad až 10 tisíc hektolitřů piva. Starý (původně renesanční, barokně upravený v 18. století) a Nový (novostavba z 18. století) zámek (oba nepřístupné, DD), do roku 1946 sídlo hrabat Wallisů. Zakladatelem kolečovického panství Wallisů byl Jiří Olivier, který v roce 1719 koupil spolu s Kolečovicemi i sousední vesnice Hokov a Děkov. Panství, které rozšířil o další vesnice a zámky, převzal po smrti Jiřího Oliviera jeho syn Štěpán. Za něj nastala doba největšího rozkvětu panství, vybudoval Nový zámek s přepychovými interiéry a založil také několik vsí (mimo jiné Wallisgrün a Neuwallisdorf, dnešní Kůzovou a Novou Ves u Čisté). Při zámčích zpusťl krajinářský park s alejí památných dubů na hrázi Zámeckého rybníka. Ve vsi a okolí sochy světců (především sv. Valburgy při silnici od Zderazi a sv. Václava na návsi pod Novým zámkem), na hřbitově hrob kontraadmirála rakousko-uherského námořnictva (za 1. světové války velel lodi S. M. S. Kaiser Karl VI.) Otto Herrmanna (1870-1923).

Měření chmele.